І.Грекова (Вентцель Єлена Сергєєвна)

Дамський майстер

Перекладач: М.Стеблина

Джерело: З книги: І.Грекова Вдовиний пароплав: Повісті.—К.:Дніпро, 1987

1

З роботи я прийшла втомлена, мов собака. Хлопці — ну, звичайно ж! — грали в шахи. Це якась чоловіча недуга. Я сказала:

— Казна-що! Знову ці безглузді шахи. Доки це триватиме?

На столі було типове свинство. Попільниця розбухла від недопалків. У пивних пляшках повільно здималися й лопалися гігантські бульки.

— Справжнісінькі свині,— мовила я.— Нічого робити, чи що? І це перед сесією...

— Лапу,— улесливо сказав Костя.

— Не буде тобі лапи. Свині, та й годі. Додому приходиш наче в шинок. Хоча б раз прибрали після себе попільницю! Невже я, літня жінка...

— Накажете заперечувати? — спитав Микола.

— Припинити хамство! — крикнула я.

— Лапу,— зажадав Микола.

Усміхатися мені аж ніяк не треба було, проте губи мимоволі роз'їхалися, і я дала йому руку.

— Не ту! — зарепетував, мов навіжений, Микола.— Ліву, ліву!

(Ліва цінується дорожче — на ній родимка).

— А для мене й права хороша, ми люди маленькі,— мовив Костя.

Я дала йому праву. Обидва припали устами — кожен до своєї руки. Дві схилені голови. Солом'яно-жовта і чорна, мов вугіль. Дурники мої. Сини мої. Проте не думайте, що ви легко відбулися. Гнів мій ще не минув.

— Негайно прибрати зі столу! — гримнула я, аби не демобілізовуватися.

Костя, крекчучи, підняв на плече попільницю, Микола заходився витирати стіл якимись штанами.

Я була голодна як вовк.

— Обідали?

— Ні. Тебе чекали.

— А вдома є що-небудь?

— Нічого. Зараз збігаємо.

— Це чортзна-що,— сказала я, розпалюючи себе.— Та невже...

— ...ти, жінка похилого віку...— люб'язно підказав Микола.

— Так! Я! Літня жінка! — зарепетувала я.— Так, дідько забирай! Літня жінка! Жінка, яка працює! Вас, дурнів, виховує!

— Але, завважте, яка не виховала,— скромненько докинув Микола.

— Так, на жаль, не виховала! Усе життя нанівець! Ні за цапову душу пропало життя!

— Не метушись, подруго,— миролюбно мовив Костя.

Я взяла пляшку й хотіла кинути на підлогу, проте не кинула.

— Ні, годі з мене цього гармидеру. Поїду від вас. Живіть собі самі.

— Живи і давай жити іншим,— знову рівненьким голоском мовив Микола.

— Годі безглуздих зауважень! Я цілком серйозно кажу. Життя не цирк.

— Як ви сказали? — перепитав Костя.— Життя не цирк? Дозвольте записати.

Він витяг записника, послинив олівця й націлився.

— Життя... самі розумієте... життя... не... цирк...— записав він.

— І взагалі,— урвала я його дуже голосно,— мені все це набридло! Набридло! Вам зрозуміло? Поїду до Новосибірська. Або, ще краще, вийду заміж.

— Ого! — зауважив Костя.— Оце дає!

— А що? Ви вважаєте, я вже ні за кого не можу вийти заміж?

— Лише за приборкувача,— сказав Микола. Тьху, хай йому біс!

Я вийшла і грюкнула дверима.

Молока б випити, чи що. Я відкрила холодильник. Він був порожній і обмерзлий, з одною-однісінькою в'ялою редискою на другій полиці. Не холодильник, а склеп. Ніякого молока, певна річ, не було й близько. А вранці було. "Спороли", як казала няня.

...Ні, досить з мене, досить, думала я, розчісуючи волосся і люто видираючи цілі пасма. Не можуть двоє молодих ідіотів самі про себе подбати, не кажучи вже, щоб про матір... Подумаєш, "лапу"! Цілуються, а мати голодна. Остобісіло все, остобісіло... І це дурне волосся, ні два, ні півтора — напівдовге, недоглянуте... А скільки сивих волосин з'явилося! І все в якихось безглуздих місцях, за вухами, приміром, не те що в людей, ті сивіють благородно — зі скронь... Безглуздо сивію, бездарно. А ці саморобні буклі на лобі! Сама, стара дурепа, на бігуді накручувала. Спати погано, боляче...

...Не готуватиму їм обід, нехай самі про себе подбають...

А з цим волоссям треба щось робити. Постригтися, чи що? Шкода. Вже зо три роки відрощую, скільки праці пропаде... Ні, годі, пострижуся. "Пострижусь і почну",— так казав мій тато. Неспокійно жив мій тато, до самісінької смерті все хотів "почати". "Підстрижусь і почну..."

— Я іду,— сказала я хлопцям.

— Куди? — сігатав Костя.

— Заміж,— відповів Микола.

2

Вулиця була чудова, вся в свіжих краплях недавнього дощу. Листя на липах ясне, новеньке, лаковане, і, сяючи веселкою, котилася поливальна, машина, навіщось поливаючи вже мокрий асфальт. Я купила морозиво і йшла, гризучи твердий, оздоблений трояндою вершечок. Зуби трохи зводило, але мені добре було так обідати — на ходу, морозивом. Щось таке студентське.

Ноги ще не втомлені, весняний день довгий, люди ідуть, квапляться, багато гарненьких, пострижуся й почну.

Ось і перукарня. У величезній вітрині фотографії дівчат, зроблені у масштабі три до одного, кожна натужно оберігає зачіску. Напис: "Тут провадяться всі види обслуговування згідно з чергою".

Іти то йти. Я потягла високі, важкі двері з вертикальним написом: "До себе". Всередині пахло солодким одеколоном, паленим волоссям і ще чимось гидким. Сиділо й стояло зо два десятки жінок.

Ой, яка черга! Може, піти? Ні, вирішено, достоюсь.

Я запитала:

— Хто останній?

Кілька голів обернулось до мене і не відповіло.

— Скажіть, будь ласка, хто останній?

— Тут останніх немає,— кинула дотеп смаглявка, із задерикуватим зубом.

— Крайню шукаєте, громадяночко? — запитала літня жінка в блакитних шкарпетках і з сивою мачулою на голові.— Крайня начебто за мною займала, та пішла.

Руки в неї були червоні, натруджені, вони важко лежали між колінами.

— То я за вами буду, можна? А як ви гадаєте, товариші, скільки доведеться чекати?

— Години дві, не менше,— відповіла літня. Решта мовчала. Одна з них, статурна, білява, якось по-лебединому повернувши шию, пройшлася по мені яскраво-синіми очима і одвернулася.

Я, кажуть, не з боязких, але чомусь ніяковію перед жінками. Надто коли їх багато і вони зайняті якоюсь своєю, жіночою справою. Мені завжди здається, що вони збираються мене осуджувати. За що? А за що доведеться. За мій поважний вік (ти ба, красу прийшла наводити!), за окуляри, англійську книжку в сітці. В цій черзі мене зразу потягло до тієї літньої, в шкарпетках. І вона, певно, також запримітила мене. Дві бабусі. Вона посунулася на стільці, даючи мені місце.

— Сідай, чого там. Кажуть, у ногах правди немає.

Я обережно притулилася на самісінькому краєчку.

— Та ти не бійся, всією сідницею сідай. Помістимося, у мене-бо худа. Була, та вся вийшла.

Всілися.

— Хочу шестимісячну зробити,— мовила вона.— Боюся, чоловік перестане любити. Щось до одної молодиці почав вчащати.

— А діти є?

— Сини. Двоє.

— І в мене двоє.

— А чоловік гуляє?

—Немає в мене чоловіка.

Вона помовчала.

— Кому як пощастить,— подумавши, мовила.— У мене хоч і гуляє, та не п'є, а в тебе зовсім немає. Ти все ж таки не полишай надії. Не така вже й стара, і в тілі.

— Я не полишаю,— сказала я.

— Наступний! — крикнув з дверей огрядний майстер у білому халаті, з яскраво-зеленою краваткою.

Чорнява з зубом підскочила й кинулася вперед. Жінки загаласували:

— Не її черга!

— Не пускати!

— Я на шестимісячну,— відбивалась вона.

— Всі на шестимісячну!

— Я теж на шестимісячну! — писнула я.

— Сказано: всі види операцій...

— Згідно з чергою! А це хіба черга?

Черга репетувала і хвилювалась.

— Не хуліганьте, громадяночко,— мовив огрядний.— Усіх обслугуємо, будьте певні.

Чорнява прослизнула в зал. Гамір не припинявся.

— Він живе з нею,— сказала білява, з лебединою шиєю.

— Ну то й що, що живе? Порядку все одно треба дотримуватися. Мало хто з ким живе.

— А от візьмемо книгу скарг...

— Завідуючого...

— Покликати завідуючого!

Сива старенька за бар'єром гардероба заходилася плести. В кабіні каси рожева касирка в білому, аж голубому халаті позіхнула, дістала люстерко і, напружено розтягнувши рота, почала ваксувати товсті вії.

Саме ці вії викликали мій вибух. Несміливості мов і не було. Я підійшла до каси:

— Книгу скарг.

Вона подивилась неприязно:

— А для чого вам книга скарг?

— Не ваша справа. Кожен відвідувач завжди може зажадати книгу скарг.

Черга загула, тепер уже проти мене:

— Тільки що, зразу ж...

— Одну тільки людину пропустили, а вона книгу скарг...

— Вона напише в книгу, а людям неприємності...

— Розуміти треба... Адже працюють люди...

Не люблять у нас тих, що скаржаться. Та я вже завелася.

— Громадянко,— мовила я тоном міліціонера,— якщо ви зараз же не дасте мені книгу скарг...

Касирка вийшла з кабіни.

— Я зараз покличу вам завідуючого. Вийшов завідуючий, паруб'яга з обличчям м'ясника і чорними кучерями.

— Що вам, громадянко?

Я пояснила йому, що майстер прийняв щойно жінку поза чергою. Посилалася на свідків, однак ті мовчали. Він вислухав мене без будь-якого виразу на обличчі і по тому гукнув у зал, як гукають собаку:

— Розо!

Вийшла веснянкувата перукарка в марлевому тюрбані.

— Розо, обслужи громадянку поза чергою.

— Слухаюся, Руслане Петровичу.

— Та хіба я про це? — захвилювалась я.— Та хіба мені треба поза чергою?

Руслан повернувся й вийшов.

— Розо,— звернулася я до неї,— зрозумійте, я зовсім не про себе. Я тільки проти непорядку.

— Самі непорядок і робите, несвідомі,— мовила Роза і теж пішла.

Я повернулася в чергу. Жінки мовчали. Навіть літня жінка в шкарпетках не посунулась, а міцно сиділа на своєму стільці.

Ну й нехай...

Чекати ще довго. Прихилившись до прохолодної, пофарбованої олійною фарбою стінки, я стояла й розмірковувала.

...А добре було б усе ж таки поїхати до Новосибірська. Дали б мені однокімнатну квартиру. Або, ще краще, номер у готелі, де жила минулого разу. Дуже вже гарний будиночок — смішний, різноколірний: вухо зелене, черево рожеве. Довкола ліс, трава на ділянці по шию людині, зелена, густа, чиста, з китичками. На вулицях пташки співають. А тротуарами — математики, фізики, в окулярах, з бородами, молоді, веселі...

...А ще, може, було б добре і справді вийти заміж, викинути такого коника, за старого друга, друга молодості, і поїхати до нього в Євпаторію. Він усе життя кохав мене, кохає й зараз, я знаю. Нині вже старенький, на скільки ж це років старший од мене? На десять? Як кажуть, старий — це той, хто старший од мене на десять років. Ну то й що? Взяти вийти заміж та й поїхати. Нехай нарешті вони звикнуть самі про себе дбати. А робота? Ну, знайду щось легше. А то й зовсім без роботи поживу. Купатимуся в морі, у садочку квіти посаджу, заведу курей... А й справді? Пратиму білизну, розвішуватиму, голубу від синьки, на сонячному кам'янистому подвір'ї... Руки в милі, волосся намокне, розкуйовдиться, приберу ліктем з обличчя... А тут він підійде, погладить по плечу: "Стомилася, люба? Спочинь, лебідонько".— "Ні, я ще нічого". Дурниці, маячня.

— Хто бажає обслуговуватися? — пролунав різкий хлопчачий голос.

Я отямилася.

Біля черги стояв хлопчина років вісімнадцяти, з чубчиком на маківці. Увесь якийсь не те щоб худий, а вузький: вузьке блідне лице, тонкі, голі до гострих ліктів руки, на блідому дикуватому обличчі палають темні очі. Чи то оленя, чи то вовченя.

— Хто тут бажає обслуговуватися? — повторив хлопчина. На чергу він дивився зневажливо, наче не він їх, а вони його мають обслуговувати.

— Я хочу...

— І я хочу...

— І я...

— Я перша сказала!

— Ні, я!

Черга знову загула.

— До речі, мушу вас попередити,— мовив хлопчина,— я ще не майстер, а лише стажер і цілком можу вас спотворити.

Жінки замовкли.

— Ні, ми вже краще тут, як годиться,— зітхнула літня.

Я зважилась:

— Давайте, спотворюйте.

Хлопчина швидко засміявся. Щось дикувате було не лише в його очах, а і в усмішці. Зуби гострі, сліпучо-білі.

— Це ви добре сказали: "Спотворюйте". Я зі свого боку докладу всіх зусиль, аби не спотворити вас. Ходімте.

Він провів мене не в зал, а в якусь задню комірчину. Двоє майстрів уже не в білих, а в чорних халатах ворожили над двома жіночими головами, відкинутими назад, у погнуті бляшані тази. Один щіточкою накладав фарбу, другий роздивлявся на світло-зелену рідину в мензурці. Невже і в зелений фарбують?

Пахло тут якось інакше, душно і тьмяно. Біля дверей двоє підозрілих шкетів у вузьких штанях, з косо зрізаними бачками притишеними голосами вели дивну розмову: "Тридцять "лонди" плюс п'ятдесят фіксажу". Пахло спекуляцією.

— Не соромтеся,— сказав хлопчина,— я вас обслугую за тією перегородкою.

Хистка блакитна перегородка погойдувалася, неначе дихала. На стінці в поганенькій золотій рамочці висіла грамота: "Передовому підприємству".

Я сіла в крісло.

— Повиймайте шпильки,— наказав хлопчина.

Я повиймала.

Він підняв пасмо волосся, помацав, пропустив крізь пальці, взяв інше.

— Волосся посічене,— мовив він.— Наслідок самозакрутки. Яку бажаєте операцію?

— Постригти... І шестимісячну, якщо можна.

— Все можна. Можна і шестимісячну. Але попереджаю, для нинішнього часу ця завивка несучасна. Із свого боку можу запропонувати вам хімію.

— Тобто хімічну завивку?

— Саме так. Найсучасніший вид зачіски. Майте на увазі, за кордоном шестимісячну зовсім припинили, цілком перейшли на хімію.

— Чим же ця хімія відрізняється від шестимісячної?

— Небо і земля. Шестимісячна — це баран. Можливо, комусь баран і подобається, але особисто я проти барана. Хімія дає цікавішу лінію зачіски, наче вона розкидана вітром.

Мені раптом захотілося, аби в мене була зачіска, розкидана вітром.

— Шкварте свою хімію,— сказала я.— А це довго?

— Години чотири, не менше. Коли на халтуру, то можна зробити і за дві години, але я не звик працювати на халтуру.

— Це що ж, до одинадцятої?

— Коли не до половини на дванадцяту.

...Ех, Микола і Костя там без обіду... Чи здогадаються, дурні, щось купити собі? Нічого, нехай звикають.

— Гаразд, робіть.

— А ви не турбуйтеся,— раптом мовив хлопчина,— я за своєю кваліфікацією не нижче за майстра, коли не вище. Мені зараз вигідніше бути стажером, аніж майстром. Плану не вимагають, і відповідальність менша. Я можу вільно експериментувати, коли хтось віддасть у моє розпорядження свою голову.

— А я і не турбуюся,— відповіла я.— Було б чого. Подумаєш, яку красу понівечите.

Він знову засміявся по-своєму, швидко показавши зуби.

— Це ви цікаво сказали. Подумаєш, яку красу... Це вірно.

Ну що ж, сама напросилася.

— А як вас звати? — спитала я.

— Віталик.

— Терпіти не можу таких імен: Валерик, Віталик, Владик, Алик... Тільки й чутно: ик, ик, ик... Це заїкання, на мою думку, дуже не характерне для російської мови.

— Як ви сказали? Не характерне для російської мови? У якому розумінні?

— Раніше таких закінчень не було, вони розвелися зараз. Щось у них сентиментальне, з сюсюканням. Уявіть собі, наприклад, героїв "Війни і миру": Микола Ростов, Андрій Волконський, П'єр Безухов. Уявіть, коли б їх звали Миколик, Андрик, П'єрик...

Він знову засміявся:

— Цікаво. Отже, не можна говорити Віталик?

— Не те щоб не можна, а краще не треба.

— А як же мене звати?

— Просто Віталій. Гарне, звучне ім'я. Віталій означає життєвий.

— Дозвольте, я запишу.

Він витяг з кишені халата великого пошарпаного записника.

— Віталій — життєвий. У цьому записнику я, між іншим, цитую різні думки.

— Які думки?

— Різні, що стосуються різних сторін життя. Приміром, така думка: хто не поважає свій час, той не поважає сам себе. Між іншим, вірно.

— Чия ж це думка?

— Моя. Голова чиста?

Я зрозуміла не одразу:

— Начебто. Вчора мила.

— На вашу відповідальність.

Ох і суворий. Я почувалася, наче хворий у хірурга, і боязко роздивлялася незнайомі інструменти.

— А що то за сокирка?

— Дамська бритва. Стрижка під хімію завжди виконується бритвою по мокрому волоссю. Нижче голову.

У його коротких командах ("Нижче голову") було щось незатишне, не перукарське. Перукарі, як правило, жіночу голову називають голівкою. Він суворо відтинав мокрі пасма, піднімав їх, підколював, розчісував, знову різав. Минуло з півгодини. Він заговорив:

— Коли не помиляюся, ви сказали, що Віталик говорити не можна. А як, приміром, Едик? Є таке ім'я — Едик? У мене, між іншим, друг Едик.

— Певно, він Едуард.

— Едуард — це ж не російське ім'я?

— Ні, не російське.

— Звідкіля ж у нас, росіян, таке ім'я?

— Один час мода така була, по-моєму, нерозумна.

— А у вас є діти?

— Двоє синів.

— Якого віку?

— Старшому двадцять два, меншому двадцять.

— Як і мені. Мені теж двадцять, двадцять перший. А як звати ваших дітей?

— Микола і Костя. Прості російські імена. Найкращі.

— А я думав, цікавіше Толик або Едик. Або ще Славик.

— Це вам лише здається. Коли у вас будуть діти, я вам раджу Назвати їх найпростішими іменами: Ваня, Маша...

Це його розвеселило. Не знаю, чи прості імена, чи ідея, що в нього будуть діти.

Він усе ще стриг. Скільки, виявляється, потрібно часу, аби обмакогонити одну жіночу голову...

— Скоро? — запитала я.

— Нижче голову. Ні, ще не скоро. Операція складна. Даруйте, якщо я вас запитаю. Ось ви в своїй розмові згадали кілька імен і прізвищ: Микола, здається, Ростовський, Андрій Волконський і ще П'єр... Наче П'єр. Як його прізвище?

— П'єр Безухов.

— Так от, я хотів запитати вас: П'єр — це хіба російське ім'я?

— Ні, французьке. По-російському Петро.

— Так ось ви, здається, сказали, що Віталик або, скажімо, Едик не в нашому дусі. А самі вжили таке французьке ім'я, як П'єр.

Оце хлопець! Упіймав-таки мене. Думав-думав і впіймав.

— Так, ви маєте рацію. Мій приклад був не зовсім удалий.

— І ці люди, що про них ви говорите, які вони? Андрій, і Микола, і П'єр? Вони росіяни?

— Росіяни. Але, знаєте, на той час у вищому товаристві було заведено розмовляти по-французькому...

— А на який це той час?

— На час "Війни і миру".

— Якої війни? Першої імперіалістичної?

Я мало не засміялась, але він був дуже серйозний. Я бачила в дзеркалі його суворе, заклопотане обличчя.

— Віталію, хіба ви ніколи не читали "Війни і миру"?

— А чий це твір?

— Льва Толстого.

— Стривайте.— Він знову витяг записника і почав гортати.— Так. Ось воно, записано: Лев Толстой, "Війна і мир". Цей твір стоїть у мене в плані. Я працюю над своїм загальним розвитком за планом.

— А хіба в школі ви не проходили "Війни і миру"?

— Мені не пощастило закінчити школу. Життя поставило свої вимоги. Батько в мене дуже питущий і мачуха занадто релігійна. Аби не сидіти на їхній шиї, мені не вдалося закінчити свою освіту, я, по суті, маю неповних сім класів, але в мої плани входить закінчити освіту. Поки що не вдається зайнятися цим упритул через квартирне питання, та я все ж таки підвищую свій рівень, читаю різні твори згідно з планом.

— І що ж ви зараз читаєте?

— Зараз я читаю Бєлінського.

— Що саме Бєлінського?

— Повне зібрання творів.

Він розкрив фіброву валізку і з-під купи бігуді, дерев'яних паличок, флаконів і ще чогось витяг солідний коричневий том.

Я розгорнула книгу. Зібрання творів Бєлінського, том перший. "Менцель, критик Гете"...

— Віталію, невже ви все це читаєте?

— Усе поспіль. Я не люблю розкидатися. До кінця цього року у мене намічено закінчити повне зібрання Бєлінського...

— А хто ж складає вам план?

— Я сам. Певна річ, користуюся порадами старших товаришів. Я відвідував свою вчительку російської мови, вона дала мені кілька назв. Дехто з клієнтів, хто культурніший, також допомагають у роботі над планом.

— Але ж це дуже довго! Подумати лишень, Віталію! Рік на Бєлінського?

— Ну то й що, коли рік? Я ще молодий.

Стрижка наче підходила до кінця. Мені було боязно подивитися в дзеркало. Усією шкірою голови я відчувала, що пострижена коротко, потворно, непристойно. Ет, чи пан, чи пропав! На зло їм поголюся налисо.

— Віталію,— спитала я,— а що ви далі збираєтесь робити?

— Змочити розчином, накрутити...

— Ні, я не про свою голову, а про ваше життя. Що ви далі робити збираєтеся?

— Це питання у мене теж відпрацьоване. Підвищуватиму себе в своєму розвитку, складу за десятирічку...

— А потім?

— Потім я хотів би до інституту.

— До якого інституту?

— Цього я ще не знаю. Може, ви порадите якийсь інститут?

— Це досить важко, адже я не знаю ваших уподобань, здібностей. А самі ви чим хотіли б займатися?

— Я хотів би займатися діалектичним матеріалізмом.

Я навіть рота розкрила. Цікавий хлопець!

— У якій якості, Віталію? Що ви хотіли б — викладати? Чи бути теоретиком, розвивати науку?

— Ні, викладати я б не хотів. Я не відчуваю потягу до викладання. Ні, я саме хотів би, як ви сказали, розвивати науку.

— А які ви маєте підстави гадати, що ви здібні до цього? Адже це не просто!

— По-перше, підстав у мене багато. Насамперед я з давнього дитинства охоче читаю політичну літературу, наприклад: "Новоє время"; "Кур'єр ЮНЕСКО" та інші видання. У школі я завжди був передовиком по вивченню поточного моменту...

— Таж від цього ще далеко до наукової роботи. Адже...

Я затнулася. Він дивився у дзеркало звуженим поглядом, понад бігуді, флаконів, ножиць.

— Я думаю,— твердо мовив він,— що я міг би принести користь, коли б зайнявся діалектичним матеріалізмом. А ви не знаєте, де спеціалізуються з цієї професії?

— Знаю,— відповіла я.— Московський державний університет, факультет філософії.

...Операція була довга, і ми провели разом весь вечір. Віталій зосереджено займався моїм волоссям, накручував його на дерев'яні палички у формі однопорожнинного гіперболоїда, змочував розчином, змащував пухкою мильною піною, сполоскував раз, сполоскував ще раз, крутив на бігуді, сушив, розчісував. Він уже втомився, і на вузькому чолі, по обидва боки від довгих прямих брів, повиступали крапельки поту. Була вже за чверть одинадцята, коли він останній раз провів щіткою по моїй голові і відступив, а я дозволила собі подивитися в дзеркало.

Оце то так! Ось яка вона, хімія... Блискуча, жива маса темного волосся, в якій, мов світлі павутинки, потонули білі нитки, здавалася навіть не волоссям, а дорогим хутром — такою суцільною, щільною шапкою, так природно, невимушено огорнула вона голову. А це пасмо, яке мовби випадково впало, вигнувшись, з лівого боку чола, наче зачіску щойно розкидало вітром...

— Ну як, ви задоволені? — запитав Віталій.

— Чудово! Та ви, виявляється, художник!

— Мене рано називати художником, проте, якщо я буду займатися цією спеціальністю, то постараюся проявити себе як художник.

— Спасибі, велике спасибі! А скільки я вам винна?

— До каси п'ять карбованців новими. А зверх того — залежить од бажання клієнта.

...З його обличчя не можна було сказати, чи задовольнило цього разу його "бажання клієнта". Гроші він узяв просто і сухо мовив: "Дякую".

— До побачення, Віталію,— сказала я.— Як-небудь я ще зайду до вас, добре?

— А я в цій точці припиняю роботу,— відповів він,— і повертаюся на свою стару точку. Усе, що тут можна було взяти від майстрів, я уже взяв.

— А де ж ваша стара точка?

Він назвав адресу, телефон. Я записала.

— Віталій... А як далі?

— Віталій Плавников.

— "Віталій Плавников",— записала я.— Пам'ятатиму вас. Гарний ви хлопець, Віталій Плавников. Будьмо знайомі. Мене звати Марія Володимирівна Ковальова.

Він простяг мені руку і сказав:

— Я від вас також дещо почерпнув.

3

Я повернулася додому. В квартирі було тихо (сплять, поганці, зголодніли і сплять), але в моїй кімнаті горіло світло. Я увійшла. На

круглому столі, під класичним оранжевим абажуром, стояв букет квітів, оточений пляшками молока. На великій тарілці витіювато розкладені бутерброди, і, боже мій, які бутерброди — із шинкою, з баликом, з ікрою... У букет вкладено конверта, в конверті лист. Каються, чортенята.

Я дістала листа. Віддруковано на машинці. Дві сторінки. Що за нісенітниця?

"Усі свині земної кулі подібні між собою за складом тіла і за звичками. Свинячий голос — дивне рохкання, яке не можна назвати приємним, навіть коли воно висловлює задоволення і душевний спокій..." (Тьху ти, чорт, яка нісенітниця! Що там далі?)

"...Самки свиней не такі дратівливі, як самці, проте хоробрістю їм не поступаються. Хоч значних ран своїми невеличкими іклами вони завдати не можуть, проте небезпечніші, аніж самці, тому що не відступають від предмета свого гніву, топчуть його ногами і, кусаючи, виривають цілі шматки м'яса..."

(Он вони куди хилять!)

"...Маленькі поросята справді дуже привабливі, їхня жвавість і рухливість, притаманні молодості, являють собою різку протилежність лінькуватості і повільності старих свиней. Мати турбується про них дуже мало і часто навіть не готує гніздо перед пологами. Нерідко трапляється, що вона, привівши хуру поросят, кількох поїдає, перед тим задушивши їх..." (Брем, "Життя тварин", т. 2, с. 731—745).

— Ой негідники, негідники! — простогнала я і, проте, не могла не сміятися, аж сльози потекли.

У хлопчачій кімнаті щось упало, і з'явився заспаний Костя в трусах.

— Ну як? — спитав він.— Дійшло?

І враз, побачивши мене, зарепетував:

— Мати! Яка зачіска!! Потрясно! Миколо, мерщій сюди! Дивися, яка в нас мати!

З'явився Микола, теж у трусах.

— Від імені зневажених поросят...— бурмотів він. І враз остовпів.— Оце то так! — тільки й спромігся сказати.— Лапу!

Я дала їм по одній руці — Кості праву, Миколі ліву. І знову вони цілували кожен свою руку, а я дивилася на дві голови, солом'яно-жовту і чорну, як вугіль.

Дурники ви мої рідні. Ну куди ж я від вас піду...

4

Наступного дня я, як завжди, пішла на роботу. Ну, не зовсім як завжди: на плечах у мене була голова, а на голові зачіска. І цю голову із зачіскою я принесла на роботу. Моя секретарка Галя подивилась на мене з подивом — мені хотілося думати, що із захватом,— проте лише сказала:

— Ой, Маріє Володимирівно, тут вам дзвонили звідкілясь, чи то з Ради Міністрів, чи то із ради кібернетиків, я забула...

— І що сказали?

— Теж забула... Здається, просили подзвонити...

— По якому телефону?

— Я не спитала.

— Галю, скільки вам треба повторювати: не можете запам'ятати — записуйте.

— Я не встигла. Вони так швидко трубку поклали...

Галя почувалася ніяково. Великі блакитні очі дивилися винувато, волого.

— Пробачте мені, Маріє Володимирівно.

— Ну гаразд, але щоб це було останній раз.

— Останній, Маріє Володимирівно, чесне піонерське, найостанніший.

Вона вийшла.

Всі вмовляють мене розстатися з Галею, а я не можу. Знаю, що це не секретарка, а біда моя, морока, і, однак, тримаю. Певно, люблю її. Я ніколи не мала дочки. А як вона подобається мені! Подобаються її великі, блакитні, емалеві очі, тоненька талія, опуклі литки на твердих ніжках. І ще вона мене цікавить. Чим? Спробую пояснити.

Коли два вектори ортогональні, їхні проекції один на одного дорівнюють нулю. Я відчуваю Галю стосовно себе ортогональною. Ми існуємо в одному й тому самому просторі і навіть непогано ставимося одне до одного, але — ортогональні. Скільки разів я намагалася словами дійти до неї — не можу.

Мене чекало кілька телефонних розмов, і я взяла трубку. Так воно й є, розмовляють по паралельному телефону, і, певна річ, Галя із своїм Володею. Домовляються піти ввечері в кіно — винятковий фільм.

Дослухаюся: який це винятковий фільм? Виявляється, "Фанфари кохання". Довго розмовляють, і телефон усе зайнятий, Нічого, встигну. Фанфари кохання... Я поклала трубку.

Чим вона, моя Галя, все ж таки живе — ось що я хотіла б знати. Невже те, що на поверхні,— це все? Аби лише минув робочий день, а там кіно, Володя, танці, ганчірки? А що? Теж життя... Вийде заміж за свого Володю, носитиме яскравий атласний згорток... І я колись носила згортки, тільки не атласні... Синів ростила в самісіньку війну. Виростила... Виховати не зуміла. Ні, все ж таки вони хороші, мої хлопчики.

Увійшов мій заступник, Вячеслав Миколайович Лебедєв. Коли була боротьба з надлишками, ми з ним об'єднали наші кабінети. Сварливий старий, балакучий і волосся фарбує.

— Маріє Володимирівно, ви сьогодні чарівні!

Він поцілував мені руку. Як правило, він цього не робить.

— Підстриглася, причесалася — та й усе.

— Ні, не кажіть. Усе-таки наша стара гвардія...

...Так, стара гвардія. Я уявила собі, як він крадькома пробирається в такий ось учорашній закуток за фанерною перегородкою і як там атлетичний Руслан накладає на нього фарбу... Брр!.. А втім, чому? А коли б він був жінкою?

— Як із кошторисом на лабораторію? — сухо запитала я.

— Не затверджують.

Ну, так я і знала. Коли хочеш нарватися на відмову, досить доручити справу Лебедєву. Побачивши таку людину, у будь-кого виникає бажання виштовхати його в потилицю.

— Що ж вони кажуть?

— Треба переглянути заявку на імпортне обладнання, на п'ятдесят відсотків замінити його вітчизняним.

— А ви казали їм, що вітчизняного обладнання цієї номенклатури у природі не існує?

— Кажуть, запроваджується у виробництво.

— Запроваджується! Коли ж це буде?

От і працюй з такими помічниками. Я запалила й заходилася проглядати кошторис. Він нервово відмахувався від диму.

— Навіщо ви палите? Грубо, нежіночно...

— Зате ви надто жіночні.

Сказала і враз пожалкувала. Він навіть зблід.

— Маріє Володимирівно, з вами інколи буває дуже важко працювати.

— Пробачте мені, Вячеславе Миколайовичу.

Ні, старий насупився. Знайшов слушний привід і вийшов.

...Пригадую, моя няня колись казала мені: "Ех, Маріє, язик у тебе попереду розуму шастає". Так і залишилось...

Страх як не люблю, коли на мене ображаються, просто хвора стаю. От і зараз відсутність Лебедєва скувала мені руки й ноги. Ну куди він пішов? Тиняється десь коридорами, блідий, засмучений, чи з кимось розмовляє і скаржиться. А йому: "Ну що ви хочете? Баба завжди залишається бабою".

Зайшла Галя, сором'язливо ховаючи очі:

— Маріє Володимирівно...

— Знову щось забули?

— Ні, Маріє Володимирівно, у мене до вас прохання. Можна мені в місто з'їздити, ненадовго?

— Володя?

— Ні, як ви можете навіть подумати? Зовсім не Володя.

— Ну, а що, коли не секрет?

— У ГУМі безрозмірні дають.

— Гаразд, їдьте, коли такий випадок.

...Скільки пам'ятаю себе, завжди в дефіциті були якісь панчохи. Колись — фільдекосові, фільдеперсові. Згодом — капрон. Тепер — безрозмірні. У війну — будь-які.

— Маріє Володимирівно, може, і вам узяти?

— Ні в якому разі.

— То я тоді поїду...

— Їдьте, тільки зразу.

Ет, не до речі! Допомоги від неї жодної, та саме сьогодні я хотіла мати когось на телефоні. Мені треба було подумати. Природна людська потреба — інколи подумати.

По суті, я давно вже не займаюся науковою роботою. Коли мені нав'язували інститут, я так і знала, що науці доведеться покласти край, так і сказала їм. "Та що ви, Маріє Володимирівно, ми забезпечимо вам всі умови, дамо міцного заступника". Ось він, мій міцний заступник, насупився тепер — хоча б ненадовго.

Коли лічити в абсолютному, астрономічному часі, то я, певно, не так уже страшенно й зайнята, могла б урвати для науки якусь годину. Не виходить. Наукове завдання вимагає до себе всієї уваги, а вона в мене розкрадена, розсмикана на клапті. Ось, приміром: нема фанери для перегородок. У інженера Скурихіна виявилося дві дружини. Із міліції просять зробити доповідь про сучасні проблеми кібернетики. У тижневий термін запропоновано знести гараж, а куди подіти машини?

Розірвана увага, розірваний час. Можливо, його не так уже й мало, але він не дістається мені цілим шматком. Тільки-но настроїшся — відвідувач. До Лебедєва відсилати марно — однаково назад відфутболить. Раніше мені здавалося: ось-ось налагодяться справи в інституті, і я матиму свій великий шмат часу. Потім стало ясно, що це утопія. Великого шматка часу я так і не матиму.

І, наче на зло, сьогодні переді мною забовваніло моє давнє знайоме завдання, мій одвічний друг і ворог, що сміється з мене років уже вісім.

Почати хоча б з того, що воно приснилося мені уві сні. Певна річ, снилися мені дурниці, але, прокинувшись і по думки перебираючи те, що

приснилося, я начебто надумала якийсь новий шлях, не такий ідіотський, як усі попередні. Треба було спробувати. І через те сьогодні мені конче потрібен був цілий шмат часу. Та де там. Телефон дзвонив, наче оскаженів. Я намагалась працювати, час від часу піднімаючи трубку і відповідаючи на дзвінки. І щось начебто почало виходити... Невже? .

У двері постукали. Просунула голову дівчина з експедиції.

— Маріє Володимирівно, ви пробачте мені... Галі немає, а в мене для вас один документ, сказали, що дуже терміновий.

— Ну, давайте.

Я взяла документ.

"21 травня 1961 року о 22 годині на вулиці Горького затримано громадянина Попова Михайла Миколайовича в нетверезому стані, який є, за його свідченням, співробітником-лаборантом Інституту лічильних машин. Громадянин Попов, якого помістили у відділення міліції, оправлявся на стінку і мимо..."

— Гаразд, я розберуся,— сказала я.

Дівчина пішла. Я знову спробувала зосередитись. Замерехтів якийсь просвіток. І знову телефон. Дідько б тебе забрав, епілептик клятий! Я взяла трубку:

— Слухаю.

— Дівчино,— сказав самовпевнений голос,— ану давайте сюди Лебедєва, та чимшвидше.

— Послухайте, ви,— сказала я,— перш ніж називати когось "дівчина", довідайтеся, чи дівчина вона.

— Що-що? — запитав він.

— Нічого,— зловтішно відповіла я.— З вами розмовляє директор інституту професор Ковальова, і можу вас запевнити, що я не дівчина.

Голос якось забулькотів. Я поклала трубку. За хвилину знову дзвінок. Дзвонили довго, настирливо. Я не підходила. Вибачитися хоче, нахаба. Нехай похвилюється.

...А проте даремно я його так. Ні в чому він особливо і не винен. А головне, як бундючно: "Директор інституту професор Ковальова". Стара дурепа. Стара марнославна дурепа. І коли лишень порозумнішаєш? "Пострижуся і почну". Постриглась, але не почала.

Після цього дзвінка я посумирнішала, скромно сиділа біля телефону, ввічливо говорила: "Марії Володимирівни нема. А що їй передати?",— записувала повідомлення, одне слово, була тією ідеальною секретаркою, якою хотіла б я бачити Галю. До речі, Галя так і не прийшла, Лебедєв теж. Гірше було з відвідувачами. Їм же не можна було сказати: "Марії Володимирівни немає",— і в кожного була своя справа, липуча, як ізоляційна стрічка. Час був зовсім порваний, але однак я працювала, писала, вчепившися вільною рукою у волосся, палила, жмакала папір, закреслювала, знову писала... От уже і дзвінки припинилися — вечір. Коли я отямилась, була десята година. У мене вийшло.

Я ще раз перевірила обчислення. Усе так. Боже мій, заради таких хвилин, можливо, варто жити...

Я прожила довге життя і можу авторитетно заявити: ніщо, ні кохання, ані материнство,— одне слово, ніщо в світі не дає такого щастя, як отакі хвилини.

За всім цим я знову забула пообідати.

Я запечатала сейф і спустилась у вестибюль. Усі давно вже пішли, і гардеробниця, і співробітники. Мій плащ, досить-таки обшарпаний, висів — один як перст. Я зупинилася навпроти дзеркала. Гарна, нічого не скажеш. Обличчя бліде, старе, під очима темні. кола. Від учорашньої зачіски, розкиданої вітром, і сліду не лишилося. Здавалося, що тут хазяйнував не вітер, а зграя мавп.

Я вдяглась і пішла додому. Густий дощик відстукував чечітку на новенькому листячку. І завжди я заляпую ззаду панчохи.

5

Так, смикнув мене дідько підстригтися. Додалося клопотів. Раніше було просто: зашпилила волосся — та й по всьому. А тепер... Першого ж разу, коли я помила голову й лягла спати, вранці виявилося, що в мене не волосся, а куряче перо. Наче розпороли подушку. Я подзвонила Віталію:

— Віталію, у мене щось сталося з головою. Волосся стало дибки.

— Голову мили? — суворо спитав Віталій.

— Звичайно, мила. А ви гадали, що я вже ніколи не митиму голову?

— Можна мити і мити. Волосся вимагає догляду. Можна застосовувати яєчний жовток...

— Пробачте, Віталію, мені ніколи слухати, у мене сьогодні доповідь у міністерстві, а з такою головою...

— Приїздіть, я вас обслужу.

Так я відшукала Віталія в його старій точці і почала їздити до нього майже щотижня. Точка була невелика, небагатолюдна, без довгих черг і дзеркальних вітрин, з двома прочавленими кріслами в затрапезному дамському залі.

Поруч з Віталієм працював лише один майстер — старий Мойсей Борисович. У нього тремтіли руки і трусилася голова. І як тільки він примудрявся цими своїми руками працювати? А працював, і до того ж прекрасно. Щоправда, холодну завивку він не любив. Його спеціальністю були щипці.

— Щипці — оце річ,— казав він.— Ви втрачаєте час, проте маєте ефект.

Ходили до нього "на щипці" кілька старих дам. Мені вони подобались — сиві, суворі, такі, що не здавалися. Особливо приємна була одна — з ясними чорними очима, гордим профілем і густою, важкою, голубою сивиною. Коли вона розпускала волосся, голубий плащ лягав на спинку крісла. Сиділа вона дуже прямо і дивилась не відриваючись у дзеркало, міцно стуливши невеликий блідий рот. Яка, мабуть, була красуня! А Мойсей Борисович порався із щипцями, обертав їх за ручку, наближав до вуст, знову обертав і врешті рішуче занурював у голубе волосся, виробляючи точну, стерильно правильну хвилю. І весь час кивав головою, наче погоджувався, погоджувався...

— А ви вмієте щипцями? — одного разу запитала я Віталія.

— А чого ж? Ми в школі проходили всі види операцій: ондюляція, укладка феном, вертикальна завивка... Тільки нашому часу все це не

відповідає. Наш час вимагає крупні бігуді, володіння бритвою і щіткою, форму голови. Майстер, коли він себе поважає, мусить знати всі особливості голови клієнта. Коли клієнтка має приплющену форму голови, майстер має запропонувати їй таку зачіску, щоб ця сплющеність скрадалася. Буває, голова у клієнтки занадто велика або шия коротка, все це необхідно врахувати й ліквідувати за допомогою зачіски. Коли б я мав житлоплощу, то розгорнув би роботу за своєю спеціальністю, але я позбавлений будь-яких умов.

— А де ви живете?

— Я змушений знімати куток в одної старенької. Прописаний я у сестри, але в неї чоловік п'є і палить, і двоє дітей, кімната дванадцять з половиною метрів, але прохідна, один буквально живе на одному, без усякого розподілу. Це створює непридатну, нервову обстановку, тому я зняв квартиру, хоч би і ціною матеріальних втрат.

— А з батьками вам не можна жити?

— З батьком і мачухою? Небажано. Батько заробляє менше, аніж пропиває. Живучи у них, я буду змушений не те що користуватися підтримкою з їхнього боку, а навіть віддавати частину своєї платні батькові на вино, а це мене не влаштовує.

6

Як було сказано, ми з Віталієм зустрічалися щотижня. А працював він повільно, вдумливо, і ми разом проводили досить-таки багато часу. Можна, певне, сказати, що ми потоваришували. Ось його я не відчувала стосовно себе ортогональним. Нам було про що поговорити. Час од часу я допомагала йому в роботі над "планом особистого розвитку" і таки переконала відкласти вивчення Бєлінського на потім. Інколи він приносив спеціальні перукарські журнали — німецькою мовою, англійською, і я перекладала йому текст увесь підряд, аж до реклам і

шлюбних оголошень, як-от: "Молодий перукар, 26 років, зріст 168 см, вага 60 кг, хоче одружитися з перукаркою, яка добре опанувала хімічну завивку, не старшу 50 років і яка має власне діло..."

Бувало, я виправляла йому неправильні наголоси; він уважно слухав, і я жодного разу не помітила, щоб він знову зробив помилку. Я навчила його казати "котра година", замість "скільки годин", "пів на першу" замість "пів першої". Зрідка він брав у мене гроші — не багато, карбованців п'ять, десять — і завжди повертав точно, день у день.

Часто він розпитував мене про моїх синів. Мабуть, ця думка його турбувала. Ні-ні та й спитає:

— Ваші сини вчаться?

— Так. Микола вже закінчує, Костя на другому курсі.

— На кого вони вчаться?

— На інженерів. Микола — з автоматики, Костя — з обчислювальних машин.

— Вони самі обрали свою спеціальність чи ви порадили їм?

— Самі обрали.

— А відчували вони труднощі, коли обирали спеціальності?

— Далебі, не знаю. Здається, не відчували.

— А вони добре вчаться, ваші сини?

— По-різному. Старший — нічого, менший — гірше.

— Якби в мене були такі умови, як у вашого сина, я не дозволив би собі погано вчитися.

— Гадаю, так.

Бувало, його цікавили складніші питання:

— Як ви домоглися, щоб ваші сини не стали пліснявою?

— Як домоглася? Я спеціально цього не прагнула.

— Ви проводили з ними бесіди?

— Ні, здається, не проводила...

Я ходила до Віталія, час ішов, і поступово відбувалися деякі зміни.

По-перше, Віталій склав на майстра.

Коли я запитала його про екзамен, він відповів:

— Це навіть не можна назвати екзаменом, так, дурнички. Мої вимоги до себе виходять далеко за межі цього екзамену.

По-друге, з'явилися черги. Не лише перед святами, але і в звичайні дні. І всі тільки до Віталія.

— Віталію, ви набуваєте популярності.

— Мені ця популярність, коли по правді сказати, ні до чого. Я зацікавлений підібрати собі солідну клієнтуру, у якої я міг би щось почерпнути. Мене, наприклад, рекомендували дружині одного маршала. Інша, лікар, приїхала з НДР і привезла бігуді зовсім нового типу. А ці,—

він презирливо кивнув у бік черги,— їм що баран, що не баран, однаково.

...Дивно все ж таки міняється психологія в залежності від обставин. Це я кажу ось до чого. Коли я сама чекала біля дверей залу і огрядний майстер у зеленій краватці прийняв когось поза чергою, я кричала і хвилювалась. Тепер я сама проходила до Віталія поза чергою, а ззаду хтось кричав і хвилювався і інколи вимагав книгу скарг. Тоді я дивилася на тих, хто проходив поза чергою, знизу вгору, а тепер на тих, хто стояв у черзі,— згори вниз. Зовсім інший ракурс. Одвічна історія. Ті, хто мають привілеї, бажають їх зберегти, решта — знищити. Мені соромно було своїх привілеїв, і душею я була з тими, хто кричав і хвилювався, однак моє тіло сідало в крісло без черги. Що робити? Часу я мала страх як мало.

— У цієї дами сьогодні доповідь у міністерстві,— сказав одного разу Віталій якійсь занадто настирній дівчині. Очі в неї були сміливі й світлі, наче вода.

— Мало в кого де може бути доповідь. Черга є черга.

Цілком слушно... Душею я була на боці цієї дівчини.

— Ну добре, я піду.

Але навколо, як завжди в таких випадках, загомоніли голоси протесту:

— Може, у неї і справді доповідь...

— Немолода, видно, інтелігентна...

— Одну людину не почекаємо, чи що?

Таким чином, на хвилі народного визнання мене винесло в крісло. Ніякої доповіді в міністерстві у мене того дня не було. Як же мені було соромно!

...І все ж таки доповіді в міністерстві час од часу траплялися, а бувало і гірше — прийоми. Тут уже без Віталія ніяк не можна було обійтися. Одного разу в день такого прийому — дідько б його вхопив — я прийшла прямо в перукарню без дзвінка. Мойсея Борисовича не було, Віталій був сам. Він сидів у своєму кріслі, замисливши сь і розіклавши перед собою своє виробниче приладдя — різнокаліберні бігуді, затискачі, всяку рідину, пасма волосся. Він побачив мене не одразу, а коли побачив, поставився незвично холодно:

— А, Марія Володимирівна, це ви... А я оце тут, користуючись тим, що сам, розгорнув роботу. Намагаюся зрозуміла особливість однієї операції у зв'язку з якістю волосся.

— Телефон був зайнятий... Якщо вам ніколи, я піду.

— Ні, чого ж? Коли вже прийшли, я вас обслужу. Тільки доведеться зачекати.

Він заходився прибирати своє робоче місце, а я сіла в куток з книжкою. Ех, це читання уривками! Скільки разів умовляла себе кинути його. Однаково нічого не сприймаєш. Просто погана звичка,— все одно що насіння лузати.

А тут іще навпроти мене працював маленький приймач і заважав мені читати: передавали скрипковий концерт Чайковського. Взагалі-то я люблю цю річ, але зараз лунала частина, яку я найбільше не любила,— коли скрипка без супроводу захлинається подвійними нотами, безнадійно прагнучи вдати оркестр. Ану, кінчай швидше цю музику, подумки підганяла я її. Давай-но, давай на повний голос. І вона послухалась, дала. Скрипчин голос заспівав, але несподівано поряд з

ним з'явився інший. Флейта, чи що? Звідки в концерті Чайковського флейта? Я підвела голову. Це свистів Віталій.

Він прибирав зі столу — і насвистував. Більше того, він ще й рухався під музику. Він снував між столом і шафою — вузький, легкий, з хлопчачими гострими ліктями — і насвистував. Свистів обережно, дбайливо, тонко підтримував скрипку, то підтакуючи їй: так, так, так,— то переконував: Ні, ні, ні, то завмирав, то знову озивався. Я заклала сторінку пальцем і слухала, дивуючись, і по шкірі йшов мороз.

І враз клац — Віталій вимкнув радіо.

— Сідайте в крісло, Маріє Володимирівно, я готовий.

— Віталію, дорогий, це ж чудово! Хто навчив вас так свистіти?

— А, свистіти? Це я сам. На квартирі, яку я наймав раніше, коли в мене буди кращі умови, я завжди вмикав радіо і вивчив багато творів...

— А ви знаєте, що ви зараз свистіли?

— Звичайно, знаю. Концерт для скрипки з оркестром це-дур, музика Петра Ілліча Чайковського.

— Віталію, послухайте, адже ви дуже музикальні, вам варто було б навчатися...

— Я думав про це, але вирішив, що ні. Для того, щоб придбати піаніно, треба насамперед бути забезпеченим площею.

...Віталій працював, а я сиділа й мовчала, слухняно піднімаючи і нахиляючи голову. Він сам заговорив:

— Я любив музику з самого малечку, ще в дитбудинку. Пригадую, грав оркестр, я відстав од прогулянки, спохопилися і мене почали шукати. А я стояв мов прикипів. Іншим разом вихователька принесла духові інструменти, маленькі, а може, й великі, тільки я пам'ятаю маленькі. Там такі кастан'єти були, тарілки, барабан і ще такі, напівкруглі, як вони називаються?

— Литаври, чи що?

— Ага, точно, литаври. Я почав грати на цих литаврах і спровокував таке безладдя, що її це обурило. Вона почала дуже гніватися і накинулася на мене, повалила й почала бити. Я ніколи цього не забував, і тепер, коли залишаюся сам, аж плачу, відчуваючи, як вона б'є мене.

— Який жах! Що ж вас там взагалі били, в дитячому будинку?

— Ні, ніколи не били.

— А як ви потрапили до дитячого будинку? Адже ви казали, що у вас батько є?

— Батько не міг виховати мене. Моя мати — я ніколи не знав її, навіть фото не бачив,— вона померла, коли я був зовсім маленький, близько двох тижнів. Я не бачив її, але з розповідей знаю, що вона була розумна жінка. Батько не міг годувати мене, до того ж у мене були дві старші сестри, от він і віддав мене в будинок малят, а звідти пізніше я потрапив до дитячого будинку.

— А ви знали, що у вас є батько?

— Я не знав би, та стався один випадок. До нас у дитячий будинок приїздила делегація. Я сподобався їм, вони фотографували мене в літаку, літак був, як піаніно. Потім відвели в спальне приміщення й почали знімати сплячого. Коробку цукерок "Садко" поклали під подушку

і сказали: "Лежи, наче спиш, тоді одержиш цукерки". Я заснув від утоми, прокинувся — "Садка" під подушкою нема. Дуже плакав. А коли засинав, я чув їхню розмову. Завідуюча дитячим будинком сказала про мене, що я маю батька і двох сестер. Я тоді запам'ятав це.

Наступного року, десь під Новий рік, бо споряджали ялинку, я побачив, як одній дитині мати передала подарунок. Я згадав, що в мене є дві сестри і батько. Уночі вийшов у зал і почав трусити ялинку. Не знаю сам, чому я її почав трусити. Вийшли хазяйки і побачили, що я трушу ялинку. Які були вжиті до мене заходи, і сам не пам'ятаю. Але тоді мені було байдуже. Коли мати передавала своєму синові подарунок, я зразу все згадав — і як вихователька мене била, і все...

Віталій враз перервав роботу і відійшов до вікна. За хвилину він повернувся.

— Даруйте мені, Маріє Володимирівно. Це іноді трапляється зі мною. Згадаю щось із свого життя і не стримуюсь, плачу.

— Не треба згадувати про це, адже вам тяжко. Пробачте, що я розпитувала вас.

— Ні, мені краще, коли цілковита ясність. Можете запитувати.

— А хто ж узяв вас із дитячого будинку?

— А це вже потім, коли мене Ганна Григорівна хотіла взяти.

— Яка Ганна Григорівна?

— Із заводу-шефа. Вона часто відвідувала наш дитячий будинок. Не знаю, чому, але я сподобався їй, і вона вирішила взяти мене до себе за сина. Тільки спершу вона про це нікому не казала, тим паче мені. Вона просто водила мене до себе в гості, щоб випробувати. Я ніколи не був

кишеньковим злодієм і в неї в гостях поводився тихо й акуратно, то вона ще більше прихилилася до мене. А я дуже мріяв, аби вона взяла мене. Тільки замість цього одного дня вона приводить... мого батька і сестру. І мачуха з ними. Показують мене їй, а вона каже: нехай живе, ачей не об'їсть. Почав я жити в них і переживати один день гірший від іншого.

— А звідкіля ж Ганна Григорівна узяла їх, ваших батька і сестру?

— Про це я вже потім довідався. Коли вона хотіла мене до себе забрати, то пішла до завідуючої і каже: "Віддайте мені цього хлопчика, Віталія Плавникова". От завідуюча і сказала їй, що в мене батько і дві сестри. Розшукала вона їх, думала мені радість зробити. А сама потім на мене вже й дивитися не хотіла: не дістався мені як син, то не хочу й дивитися на нього.

— І ви більше так і не бачили її?

— Ні, більше не бачив.

— А вдома вам погано жилося?

— Я не скажу, щоб погано, задовільно. Але я дуже переживав.

— Мачуха кривдила вас?

— Ні, на мачуху не можу скаржитись. Коли б я пам'ятав рідну матір, звичайно, міг би жалітися. А так я навіть мамою називав мачуху, хоч і боровся з її релігійністю. А переживав я тому, що не міг забути Ганну Григорівну.

7

До мене прийшла Галя:

— Маріє Володимирівно... Ви, звичайно, пробачте мені...

— У чім справа, Галю? Знову за безрозмірними?

— Ні, ні, нічого такого. Маріє Володимирівно, я хочу звернутися до вас з особистого питання, але якось незручно...

— Ну-ну, кажіть.

— Маріє Володимирівно, я давно хотіла спитати: хто вам робить голову?

— Яку голову?

— Я хочу сказати — зачіску.

— Ах, ось ви про що! Я зразу й не зрозуміла.

— Ви мені пробачте, звичайно, Маріє Володимирівно. Але вірте чи не вірте, ми тут з дівчатами дивимось на вас і дивуємося. У вашому віці щоб отак дивитися за собою далеко не всі дивляться. Слово честі. Я не для того, аби щось, а від щирого серця. Хочете, запитайте дівчат.

— Гаразд, гаразд. А до чого ви все це ведете?

— Я хочу спитати, Маріє Володимирівно: хто це вам так стильно робить голову, і, може, ви мене влаштуєте до цього майстра? Дуже прошу вас, якщо, звичайно, вам це не образливо.

— Чого ж образливо? Охоче поговорю з Віталієм.

— Вашого майстра звати Віталій? А він дуже старий?

— Дуже старий, як от ви.

— А що? Для дівчини я вже не молода, двадцять четвертий іде.

Галя зітхнула.

— Ще б пак,— мовила я.— Старість.

— Ні, не кажіть, Маріє Володимирівно, нині чоловіки вважають дівчину молоденькою, коли їй років сімнадцять-вісімнадцять, ну, не більше як двадцять. Та й то коли зі смаком одягнута.

Я кинула на Галю прискіпливий погляд: вона мені дуже подобається. Одягнута, звичайно, зі смаком. І де тільки вони наші дівчата, яким верхнім чуттям навчаються всього цього — незбагненно! Усе на ній чистеньке, простеньке, коротеньке, нічого зайвого — ні ґудзика, ні брошки, ні намиста. Вся підібрана, вся навшпиньках, на гострих, голчастих каблучках. Таку штучку чоловікові, мабуть, хочеться взяти двома пальцями за талію і переставити з місця на місце.

— Ви чудово вдягнуті, Галю, і вам аж ніяк не даси більше вісімнадцяти-двадцяти.

— Ви жартуєте, Маріє Володимирівно?

— Чистісінька правда.

...Я й справді ніяк не можу стати на таку точку зору, з якої є різниця між вісімнадцятьма і двадцятьма трьома...

— Ну, спасибі,— сказала Галя.— То я вас дуже прошу, Маріє Володимирівно, скажіть вашому Віталію, щоб він мене зачесав. У нас у суботу молодіжний вечір. Не забудете?

— Не забуду.

Я не забула і наступного разу, сидячи перед дзеркалом, сказала:

— Віталію, маю до вас прохання. У мене є дівчина Галя, моя секретарка. Гарненька дівчина, між іншим. То їй дуже хочеться, щоб ви її зачесали, їй дуже сподобалась моя голова.

— Яке волосся? — сухо спитав Віталій.

— У неї? Ну, як вам сказати... Світло-каштанове, мабуть. Ближче до блондинки.

— Мені байдуже, який колір. Довге, коротке?

— Швидше довге.

— Якщо їй треба "бабетту", то "бабеттою" я не займаюся. Цей вид зачіски мене не хвилює. Тепер більшість дівчат роблять "бабетту", і даремно, я вам скажу. Цей зворотний начіс створює лише подобу, що волосся пишне, а насправді воно тільки підбите і посічене. Дехто зробить "бабетту" і тижнів два не розчісує. Для волосся це шкідливо.

— Ні, Віталію, про "бабетту" вона мені нічого не казала. Зробіть їй щось на свій смак.

— Гарна дівчина? — діловито запитав Віталій.

— По-моєму, дуже.

— Я спитав через те, що інколи гарних дівчат дозволяю собі обслуговувати без жодної матеріальної точки зору. Мене цікавить проблема вибору зачіски залежно від розміру чола, довжини шиї та

інших ознак. Це легше перевіряти на дівчатах, аніж на солідній клієнтурі. У солідної клієнтури і волосся вже не те, і форма обличчя не так виражена, і до того ж вона вимагає собі певну зачіску, а не ту, яку я пропоную їй як майстер. З іншого боку, займаючись багато дівчатами, я ризикую не заробити собі на життя. Але час од часу свої теорії я мушу перевіряти на дівчатах.

— Ну, то перевірте їх на моїй Галі.

— Гаразд, я згоден.

— То я скажу їй, вона подзвонить вам.

— Краще я сам їй подзвоню. Номер телефону?

— Мій службовий.

— Чудово. Я їй подзвоню.

8

Субота — короткий день. Як для кого. Для мене цей день виявився довгим. Я навіть запізнилася на молодіжний вечір. Коли прийшла до клубу, вже почалися танці. Я люблю дивитися на ноги танцюючих. Вони часто промовляють більше, аніж обличчя. А взуття? Туфельки, туфельки, туфельки — імпортні, гостроносі, невагомі, з тонкими, майже фіктивними каблуками. Слава тим, хто не похитнувшися, ходить на цих чарівних фіктивностях (я не можу). А поряд з туфельками — заступницьки — чоловічі полуботинки, а то й ремінні сандалі, а то й зовсім чоботи... І багато — ох, як багато! — дівочих пар: туфельки з туфельками. Танцюють граціозно, старанно, незалежно, наче нічого більше їм і не потрібно. Ех, дівчата, бідні ви мої! Давно минула війна, виросло друге покоління, а вас усе надто багато...

Серед більшості модних туфельок особливо помітні ті, яких меншість, ті, які простіші: босоніжки, сандалети, навіть тапочки. І що ж, навіть гарно в тапочках, коли ноги легкі, прямі... І якось окремо впала мені в око пара зелених парусинових босоніжок. Як ця пара тупала, як перебирала, як притупувала! На кожен такт музики вона робила не один, не два, а штук десять непомітних рухів. Цікаво, яка у них хазяйка, у цих босоніжок? Я ковзнула поглядом угору по повненьких литках і побачила дівчину, зовсім молоденьку, років сімнадцяти, із стоячими кучериками, неначе з клоччя (Віталій сказав би — баран). Уся вона була коротенька, міцненька, як ріпка. Вузьке, вище колін, яскраво-золоте парчеве плаття кругло обтягало маленький опуклий зад. Вона діловито танцювала за кавалера з тонкою і томною дівицею мало не на голову вищою од себе. Люблю дівчат, які танцюють за кавалера,— з ними можна мати справу.....

Іще серед безлічі танцюючого взуття мою увагу привернули величезні жовті полуботинки на неймовірно товстій рифленій підошві. Вони щось нагадували мені, але що? А, зрозуміло. В цих полуботинках танцював стиляга. Не нинішній стиляга, а старомодний, зразка 1956 року. Він наче живий зійшов із сторінок "Крокодила" — у своєму бахматому картатому піджаку, коротких, рурочками, штанях, з величезними ногами на рубчастій підошві, з довгим неохайним волоссям... Старомодний стиляга!

А де ж моя Галя? Спробую відшукати її по ногах. Це виявилося не важко — я одразу знайшла очима дві граціозні ніжки в сірих туфлях із списоподібними носками. Цікаво, як зачесав її Віталій? Я підняла погляд на її обличчя і одразу зрозуміла, що Галя — красуня. Не просто гарненька дівчина, а саме красуня. Може, це завдяки зачісці? Важке, густе, мов текучий мед, темно-золоте волосся обтікало голову — інакше не скажеш. Вона танцювала з якимсь хлопцем, заворожено дивлячись йому в обличчя, і її емалеві очі плавилися. Хто ж цей хлопець? Володя, чи що? Ох, та це ж Віталій!

Як це я не впізнала його? В чорному костюмі він був якийсь незвичний, я б сказала — не такий вузький, навіть поважний. Дивлячись суворими очима поверх чарівної медової зачіски, байдужий до своїх ніг, він ледь помітно, ритмічно переставляв їх, трохи здригаючи коліньми. Мабуть, це модна манера танцювати: не рухаючись із місця.

Чудасія! Галя — і Віталій...

Радіола, захлинувшися, замовкла. Пари пішли врозбрід, тягнучи шматки серпантинових стрічок. Але зразу ж музика знову заграла: вальс.

Оце безсмертний танець! Скільки постаріло й померло за мій вік танців, а він усе той самий, улюблений. Закружляли пари. Поряд зі мною звідкілясь узявся Лебедєв.

— Маріє Володимирівно, один тур!

— Господь з вами, Вячеславе Миколайовичу! Я вже давно не танцюю.

— Не танцюєте, а одразу видно, що хочеться.

— Звідкіля це видно?

— А ви всім своїм єством відбиваєте такт: раз-два-три, раз-два-три... Дозвольте?

Я відхилилася:

— Їй-богу, не варто. Іншим разом, за інших обставин...

— Ех, ви, страхополох!

Він підхопив якусь дівчину і закружляв її. Ловко танцює старий. І заздрісно, і сумно.

...Отак стій і дивися, як кружляє-кружляє мимо тебе вальс...

9

Музика замовкла, вальс закінчився. Принесли мікрофон. На середину залу вийшла культурниця Зіна, дівчина спортивного складу з тонкими, засмаглими голими до плечей руками і сказала в мікрофон:

— Добрий вечір, товариші!

— Добрий вечір, добрий вечір,— загомоніло у відповідь.

— Починаємо друге відділення нашого розважально-масового молодіжного вечора. У програмі — вечір сміху, масові ігри.

— Ну от, знову масові ігри,— досадливо протяг дівочий голос.

— Не заважайте, товариші. Товариші, звільніть простір для масових ігор. Будьте дисципліновані, товариші.

Люди відступили до самих стін. Мене спочатку притиснули, потім впізнали:

— Маріє Володимирівно, та ви проходьте вперед.

— У перший ряд, Маріє Володимирівно!

— Не треба,— відбивалася я,— мені й тут добре.

— Та ви звідси нічого не побачите.

— Побачу, справді, побачу.

Все ж таки виштовхали мене, чортяки, в перший ряд.

Зіна поралася в центрі вільної площі. Принесли мішок. Вона заходилась виймати звідти одного по одному надувних гумових зайців, уже надутих. Кожен заєць завбільшки з кішку. Вона статечно всаджувала їх пліч-о-пліч на підлозі. Я автоматично рахувала зайців — п'ятнадцять штук. Народ мовчав.

Ось закінчилися зайці, і з мішка з'явилися рушниці — одна, дві, три, чотири іграшкових рушниці і ще якісь загадкові предмети з картону — маски, певно, щось рожеве.

— Увага, товариші. Пояснюю гру. В масовій грі беруть участь дві пари — дві дівчини і двоє юнаків.

Навколо засміялися.

— Дисципліна, товариші. Сміятиметеся потім. Гра називається "Полювання на зайців". Хто бажає взяти участь у грі?

Юрма тислася. Ніхто не виходив.

— Ну, виходьте, товариші, швиденько, виявляйте активність.

— Ет, чи пан, чи пропав! — крикнула одна дівчина і вискочила на середину. Це була та сама в золотому платті. Молодець, "ріпка"!

Добрий початок — половина діла. За ріпкою вийшла ще одна дівчина — цю я знаю, лаборантка Тоня,— і ще двоє хлопців, обидва з нашого інституту, один короткий, рум'янець плямами, а другий довгий-довгий, волосся в нього розпадається. Наче Саша Лук'янов, та я не була

впевнена. Коли Саша Лук'янов, то я йому підписала вже дві догани. Ноги цей хлопець мав дуже довгі, і він усе переступав з одної ноги на другу.

— Ще раз увага, товариші. Пояснюю гру "Полювання на зайців". У грі беруть участь четверо. Кожен з них має надіти свою рушницю на плече.

Посміюючись і соромлячись, хлопці й дівчата пролізли в ремінні петлі дитячих рушниць.

— Так. Пояснюю далі. Кожен з вас чотирьох матиме свій куток. Розставляю учасників по кутках. У центрі залу сидять зайці. Бачите зайців?

— А чого ж не бачимо, не сліпі,— сказав короткий.

Навколо панувала мертва тиша. Зайці сиділи шеренгою, дуже сумні, звісивши м'які холодні вуха. Один усе силкувався впасти набік. Зіна поправляла його.

— Кожен з вас має настріляти якомога більше зайців і занести їх у свій куток, зрозуміло? Ви знімаєте з плеча рушницю, націлюєтеся в зайця і стріляєте. Справжнього пострілу, певна річ, не відбувається, оскільки рушниці дитячі і нічим не заряджені з метою безпеки гри. Вбивши зайця, ви несете його в свій куток, зрозуміло?

— Зрозуміло,— сумно мовив довгий, зігнувши цього разу праву ногу.

— Тепер я одягну вам маски. Для того, щоб ви нічого не могли бачити, отвори для очей у масках заклеєні. Зрозуміло?

— Що ж тут незрозумілого, школу закінчили,— сказала "ріпка".

— Увага. Одягаю маски.

Довгому дісталася понура маска п'яниці, вуха якого стирчали, і мав він навислий ліловий ніс. Короткому — щось жовте, плескате, яке ніби принюхувалося. Потворну старечу пику в хустці начепили Тоні. Та найстрашнішою виявилася жіноча маска, яка припала на долю веселої золотої "ріпки". Роздута, синювато-рожева стареча голова, майже без очей, з одним вухом, з паралітично розкритим, скошеним набік ротом. Клінічна маска ідіотки. Усі четверо замаскованих стояли з рушницями на плечах посеред залу, наче вихідці із жахливого сну алкоголіка.

— Увага, приготувалися. За моїм сигналом гравці починають гру "Полювання на зайців". Увага, почали!

Зіна свиснула в свій свисток, чи то спортивний, чи то міліцейський. Першою рушила з місця дівчина — золота "ріпка" — з рожевим кошмаром замість голови. Вона зняла рушницю, старанно націлилась, "вистрілила" в невидимих зайців і, твердо ступаючи, подалася по здобич. Мабуть, нічого не бачачи, і справді важко зберегти напрям руху. Вона взяла правіше, аніж треба, пройшла повз зайців, присіла навпочіпки й почала нишпорити по порожній підлозі, безтямно поводячи ідіотичною головою. У залі пролунав смішок. "Який жах,— думала я.— Що це таке?.." Тепер схопив рушницю цибатий — Саша Лук'янов чи не Саша Лук'янов? — той, з головою п'яниці. Він, мабуть, прагнув унести в номер щось своє: вистрілив, сказав "бабах" і рушив до зайців гусячим кроком, високо підкидаючи ноги. Цей оцінив відстань досить вдало. Спочатку він наступив на зайців, розбив шеренгу, потім зорієнтувався, сів на підлогу, намацав двох і, тримаючи їх за вуха, поніс у чужий куток.

— Не сюди, не сюди! — кричали йому.

Багато хто вже реготав, почулися два-три свистки. Зіна спробувала втрутитись і якось зорганізувати, та її вже ніхто не слухав. Решта масок також включилися в гру... За кілька хвилин у залі діялось щось

несусвітне. Усі четверо в масках, забуваючи стріляти, сліпо й тупо швендяли по вільному простору, перечіплюючись, зіштовхуючись, обмацуючи одне одного, безладно хапаючи й перетягаючи з місця на місце злощасних зайців. Довкола реготали. Ніхто нічого не розумів, але сміялися чимдалі голосніше; я не розуміла: з чого тут можна сміятися, адже це страшно! — і раптом відчула, що більше не можу, що регочу разом з усіма...

— Ну, це чортзна-що таке,— сказав поряд зі мною чорнявий кремезний хлопець, узяв два пальці в рота і залився молодецьким свистом — справжній Соловей Розбійник. Два-три заливчастих свистки в різних кінцях залу відповіли йому.

— Товариші, вас просять дотримуватися дисципліни! — надривалася в мікрофон культурниця.

...Мене хтось ухопив за ногу. Я глянула вниз і побачила страшну, перекошену морду ідіотки. Полюючи на зайців, дівчина геть втратила напрям і нишпорила по ногах глядачів.

— Негайно зніміть маску,— різко сказала я.

Вона випросталась і відвела маску вбік. На мене дивилося миле, рум'яне, зіпріле личко.

— Дівчино,— сказала я їй,— не треба вам цього, не треба.

Вона заплакала.

Господи, цього ще бракувало...

Я підійшла до Зіни:

— Зараз же припиніть це потворне видовище.

— Що сталося? — спитала Зіна, але тут-таки впізнала мене, взяла свисток і довго, пронизливо засвистіла: — Увага, товариші! Гра "Полювання на зайців" закінчена. Перший приз — комплект листівок міста Москви — одержує... Як вас звати, товаришу?

Але "товариш", високий хлопець з волоссям, що розпадалося, уже зірвав із себе маску і гарним футбольним ударом пошпурив її в кінець залу. Інші двоє також скинули маски, підкинули їх, і ось вони запурхали, затанцювали над головами. "Ех, ех!" — кричали, кидали, сміялися в натовпі. Масці п'яниці надірвали носа, і він понуро теліпався, наче нарікав.

Зіна підійшла до мене, заламуючи руки:

— Що ж мені робити? Зривається масовий вечір...

— А хіба у вас іще не все?

— Ні. За планом ми маємо ще розбивати глечик...

— Пустіть мене до мікрофона,— сказала я.

— Прошу...

Що я скажу їм? Не знаю. Але щось обов'язково треба сказати. Коли я підійшла до мікрофона, зал притих. Я сама не впізнала свого голосу. А слова!

— Дорогі мої хлопці і дівчата,— сказала я.— Любі мої діти. Мої хороші хлопці і дівчата. Ви пробачте мені, що я так звертаюся до вас. У мене двоє синів такого ж віку. Старшому двадцять два, меншому двадцять...

...Що я верзу? Але зупинитися вже не можна. Безліч очей дивляться на мене, і стало зовсім тихо.

— Дорогі мої,— кажу я,— зараз ви сміялися. Ви сміялися несамохіть, не могли не сміятися, це я знаю по собі, я теж сміялася разом з вами. Але хіба це справжні веселощі? Бувають, наприклад, веселощі від горілки. Такі веселощі мій син називає "хімічними". Те, що було щойно у вас, це також хімічні веселощі...

— Правильно, правильно! — залунали окремі голоси. Хтось свиснув, інші зацитькали.

— Я не вмію до ладу пояснити вам, у чім тут річ, але відчуваю, що ці веселощі погані. Як би це висловити? Ну ось інколи хлопчиська кидають камінці в собаку і також сміються при цьому... Хіба їм весело?

Тепер заплакала Зіна.

Я зібрала всю свою мужність і сказала:

— Тільки ви не думайте звинувачувати Зіну. Вона не винна, винна лише я. Пробачте мені. Ми ще подумаємо. Ми ще з вами придумаємо справжні, розумні веселощі. А поки ми не придумали їх — давайте танцювати. Будь ласка, вальс!

І одразу ж, наче за якимись чарами, радіола заграла вальс. Я стояла вся мокра. Нічого не скажеш, виступила...

До мене підскочив той самий, цибатий:

— Маріє Володимирівно! Дозвольте...

Я кивнула й подала йому руку. Однаково нічого втрачати після такої ганьби. Він повів мене, сильно повертаючи, і ось сукні, піджаки, сорочки, обличчя злилися, обертаючись, в одне туманне коло, в якому зрідка яскравим відблиском спалахував, повертаючись, округлий золотий зад...
— Ви Саша Лук'янов? — запитала я в свого партнера.

— Це точно,— відповів він.

Більше ми не розмовляли. Вальс закінчився. Мене оточили хлопці.

— Маріє Володимирівно, наступний танок зі мною...

— Ні, зі мною, я перший підійшов...

— Е, ні, це забагато для мене,— сказала я і вийшла у фойє.

Мені було недобре. Серце, мабуть. От живе людина і не знає, що є в неї така торбинка всередині, приходить день, і вона дізнається, що в неї є така торбинка. Нічого не вдієш...

— Маріє Володимирівно, що з вами? Ви так зблідли...

А, це Галя, і Віталій з нею.

— Галочко, якщо можна, води мені.

Галя принесла склянку води. Вона і сама зблідла. Невже я щось означаю для неї? От би не подумала. Я випила воду й мовила:

— Нічого. Просто голова запаморочилась. Багато років не танцювала. Зараз минеться.

По суті, я дурна. Мені самій це цілком зрозуміло, але інші чомусь не вірять, навіть найближчі друзі. Чомусь вважають, що я кривляюся.

Ось, приміром, цей вечір. Дурнішого за мою поведінку важко й вигадати. Мабуть, кожній людині відоме почуття сорому, коли вона, залишившися сама, стогне і трусить головою, згадуючи свій сором. Так і я стогнала і трусила головою, згадуючи про свій виступ на вечорі. Можливо, ще доведеться відповідати в якійсь інстанції за "зрив заходу". Втім, це мене найменше лякало.

Коли наступного тижня я прийшла до Віталія, він зустрів мене сухо й мовчазно.

— Ну, як вам сподобався наш вечір? — запитала я, аби розбити мовчанку.

— Вечір, звичайно, нічого, нормальний. Я взагалі проти таких вечорів. Ходжу на них лише через те, що хочу вивчити різні прошарки. Але в даних прошарках я нічого цікавого для себе не знайшов. Хоч я і не закінчив десятирічку, а багато хто з них мають дипломи, але нічого передового порівняно з собою я в них не бачу...

Коли чогось соромишся, то так і тягне колупнути це місце. Я запитала:

— А що ви думаєте про мій виступ?

— Ви на мене, звичайно, не ображайтеся, Маріє Володимирівно, але ваш виступ був занадто простий, без формулювань, і мене він не задовольнив. Від вас, як керівника закладу, можна було чекати глибшого аналізу.

— Невже вам сподобалися ці зайці?

— Зайці! — Він зневажливо махнув рукою.— Хто каже про зайців? Безглузда гра, яка нічого не дає ні розуму, ні серцю.

— Ну, то що ж, на вашу думку, я мусила сказати?

— Я не можу вам вказувати, я не маю для цього достатньої освіти. Але я хотів би визначеніших формулювань. І потім танцювати вальс із хлопцем, який, пробачте за слово, не посоромився прийти на вечір з таким волоссям,— це, на мою думку, не відповідає вашій статечності...

Так... Осудив.

Усе це, звичайно, потроху вляглося. Я навіть попросила пробачення у Зіни і запропонувала їй допомогу в організації іншого молодіжного вечора. Ми навіть провели його, цей вечір... Дуже допомогла сама молодь, особливо Саша Лук'янов. Виявилося, що це чудовий хлопець, хлопець із замочком! Як рослини видихають кисень, так він видихав смішне. Досить було побачити, як він широкою долонею, наче лопатою, відгрібав назад пряме волосся і потім сварився на нього пальцем — лежи, мовляв, сумирно,— аби зрозуміти, що це першокласний талант.

Є різні сорти гумору. Той сорт, що у Саші Лук'янова,— найзагадковіший. Ну що, власне, він сказав? Повтори — зовсім не смішно. А всі надриваються, плачуть від сміху. Ногу зігне — помреш.

Ми з Сашею Лук'яновим, електризуючи одне одного, витрачали на підготовку до вечора цілі вечори. Ми весь час були в пошуку. Щоб умістити всі наші вигадки, вечір мав тривати добу. Доводилося самообмежуватися. Вечір ми назвали "тематичний-кібернетичний", для оформлення залучили механіків, інженерів... Усе на напівпровідниках. Гостей зустрічав спеціально виготовлений робот-господар, який блимав очима, вклонявся й вигукував слова вітання... Розігрувалася кібернетична лотерея... Передавалися вітальні телеграми подвійним кодом, який треба було розшифровувати... Правда, не обійшлося без

неполадок: робот-господар швидко зіпсувався, одне око в нього погасло, і він безперервно почав говорити "астуйте, астуйте, астуйте..." Але Саша Лук'янов стукнув його молотком по голові, і він замовк...

Загалом вечір пройшов і навіть мав успіх, але успіх посередній, непропорційний затраченим зусиллям. Я сама відчувала, що це не зовсім те... Наступного дня я викликала секретаря комсомольської організації Сергія Шевцова. Хлопець неповороткий, але солідний, а головне — не бреше.

— Ну, як молодь,— задоволена вечором?

— Нічого,— відповів він без ентузіазму.

— Ну, а що кажуть?

— Різні думки є. Одні задоволені, інші кажуть — раніше краще було.

— Як, оті зайці?

— Ні, які там зайці.— Він махнув рукою так само, як Віталій.— Зайцями в нас ніхто не захоплюється. Сміються так, знічев'я. Ні, вони кажуть, що раніше більше часу на танці залишалося...

— Гаразд, Сергію, ми врахуємо це.

Так, думала я, залишившися сама, нема нічого більш таємничого від сміху. Немає нічого більш невловного. У чому тут секрет? Для одного смішно, для іншого — безглуздо. Для одного смішно, для іншого — страшно. Для одного смішно, для іншого — нудно... Може, треба було випустити на естраду Сашу Лук'янова і примусити його зігнути ногу...

Так, не зовсім безславно, проте і без тріумфу, закінчилася моя робота в ролі позаштатного витівника.

11

І ще один наслідок мав перший, невдалий вечір. Галя і Віталій почали зустрічатися. Мені неважко було виявити це. Часто, знімаючи телефонну трубку, я чула по паралельному проводу різкий, високий голос Віталія і голубине воркування Галі. А що? Для неї це непогано. Віталій хлопець серйозний. І Галя здавалася щасливою. Кожні три-чотири дні вона з'являлася з новою зачіскою, на заздрість усім інститутським дівчатам. То це була дивовижна вежа, яка надавала її обличчю пихатості і прозорості. То під дев'ятнадцяте століття — гладко, до глянцю затягнуте назад волосся і пишний, багатий вузол на шиї. А іноді — дівочі пасма, ніжно розкидані по плечах, і косий чубчик над голубими очима... І кожного разу обличчя в неї було нове, і чимдалі вона здавалася щасливішою...

Проте тривало це недовго. Поступово інтервали між зачісками почали збільшуватися: тиждень, два тижні... І от одного разу я прийшла на роботу — Галя плакала.

— Галю, люба, що з вами?

Вона плакала по-дитячому, за самозабуття, дуже шморгаючи носом.

— Галю, що сталося? Вона потрусила головою.

— Ну, скажіть же мені, маленька, у чому річ. З Віталієм щось?

Вона знову заперечливо потрусила головою, але було зрозуміло, що з Віталієм.

— Ну, сядьте як слід, витріть носа, поговоримо.

Ледве пощастило добитися від неї толку.

— Він не любить мене.

— Ну навіщо ж так думати? Адже у вас усе було добре...

— Ні, не кажіть, Маріє Володимирівно, я знаю: не любить.

— А ви його?

— А я його люблю. Раніше я не думала, що здатна на таке серйозне почуття. А тепер полюбила... Це ж треба...

Знову ручаї сліз.

— Маріє Володимирівно, моє життя теж не дуже щасливе. Ви не дивіться, що в мене зовнішність нічогенька, мене жоден чоловік не любить.

— А Володя? — не втримавшися, запитала я.

— Ну що Володя? Володя жонатик. Він тільки зустрічався зі мною, поки дружина була вагітна...

Що їй сказати? От і жаль її, а відчуваю: немає в мене для неї потрібних слів. Клята ортогональність.

Я погладила Галю по голові.

— Ну заспокойтеся, дівчинко, можливо, не так уже все й погано. Хочете, я поговорю з ним?

— Ой, поговоріть, Маріє Володимирівно! Він послухається вас, я знаю. Він вас дуже поважає. Хочете — вірте, хочете — ні, коли ми з ним зустрічаємося, він тільки про вас і говорить.

Приємно, проте безглуздо.

12

— Віталію,— сказала я,— знаєте, я маю до вас серйозну розмову.

Він насупився:

— Це про Галю?

— Атож.

— Цю розмову я давно передчував. Але врешті-решт моєї провини тут нема жодної. Я цікавився Галею як придатним матеріалом для зачіски, у неї живе волосся, пругке і гарно набирає форму під будь-яким інструментом. Я пробував на ній різноманітні типи бігуді. А тепер я вичерпав її голову, мені це вже нецікаво, я маю розвиватися далі, адже не можу я завжди працювати над одним типом волосся.

— Як ви не розумієте, що справа тут зовсім не у волоссі?

— З другого боку, ви самі можете зрозуміти, що я ще не готовий, аби розписатися,— ні за віком, ні економічно. Мені ще треба скласти за десятирічку, не кажучи вже про інститут, а площею я не забезпечений. Коли б вона мала площу, я міг би цим зацікавитися, але в неї одна кімната, і там-таки мати й сестра.

— Віталію, як ви можете? Це жахливо, що ви кажете. Ставити таке питання в залежність від площі... Як це цинічно, невже ви не розумієте?

Він подивився на мене з таким щирим подивом, що мені стало соромно.

— Для мене питання площі має величезне значення. Якщо я колись одружуся, то тільки так, аби в мене і в моєї дружини були пристойні квартирні умови. Куди я приведу її? У свій куток? Це несолідно. До того ж я маю до своєї дружини головну вимогу: щоб вона не заважала мені рухатися, а, навпаки, допомагала. Я, приміром, багато часу витрачаю на приготування їжі: сніданок, обід і вечеря, все це вираховується з мого особистого часу. Цілком може статися, що я одружуся, а вона затримуватиме мене в моєму розвитку.

— Ох, Віталію! Що це ви говорите! Хіба це важливо?

— А що важливо?

— Важливо одне: кохаєте ви її чи ні.

Віталій замислився.

— Можливо, що кохаю. Адже я ще молодий і сам не знаю, кохаю її чи ні.

Він заходився коло моєї голови і замовк. Я теж мовчала.

— Маріє Володимирівно, я хочу поставити вам одне запитання. Можна?

— Звичайно.

— Маріє Володимирівно, я вас дуже високо ставлю за розвитком, цілком серйозно, і навіть поважаю більше, аніж рідну мачуху... Ви,

звичайно, маєте великий досвід. Я хотів запитати вас: за якою це ознакою можна довідатися, кохаєш людину чи ні?

Оце-то запитання! Доведеться відповідати. Я подумала.

— Ви поставили мені важке питання, але я постараюся відповісти на нього. По-моєму, головна ознака — це постійне відчуття присутності. Її нема з вами, і все ж таки вона тут. Повертаєтеся ввечері додому, відчиняєте двері, кімната порожня,— а вона тут. Прокидаєтеся вранці — вона тут. Приходите на роботу — вона тут. Відкриваєте шафу, берете інструменти — вона тут.

— Це я розумію,— сказав Віталій.

— Ну от і добре.

Знову помовчали, цього разу довше, і нарешті він заговорив:

— Маріє Володимирівно, ви дуже зрозуміло мені пояснили ознаки, і тепер я повністю усвідомив, що в такому розумінні я Галю не люблю.

— Ну як, поговорили? — зустріла мене Галя.

— Поговорила.

Отут би Галі спитати: "Ну і як?" Але вона не запитала, і так усе зрозуміла. Чутлива дівчинка моя Галя.

Ех, горе жіноче! І завжди воно однакове, і нічим йому не зарадиш...

В середині зими захворів і помер Мойсей Борисович, і крісло поряд з Віталієм спорожніло. Жаль, хороший був старий... Якийсь час його ще продовжували питати по телефону,— мабуть, ті гарні старенькі з блакитним волоссям,— а потім і ця ниточка урвалась, і про старого майстра всі забули.

А напровесні над сусіднім кріслом з'явилася нова постать — жінка-майстер, на ім'я Люба. Велика, важка, як битюг, з витравленим перекисом нахабним волоссям. Віталія вона зразу не злюбила. Ще б пак! До неї ніхто не хотів, усі до нього. Коли Віталій працював, вона із удаваною байдужістю полірувала пилкою свої яскраво-фіалкові нігті і співала: "Тірлі-тірлі". Інколи підходила до черги і наче ненароком кидала:

— Обслужимося, дівчата? Га?

— Ні, ми вже зачекаємо.

Їй перепадали в основному "першоразівці" — сільські жінки з білими зморшками на коричневих обличчях, які сором'язливо витягали з волосся кольорові пластмасові гребінці й питали: "А на шість місяців у вас роблять?.." Люба обслуговувала їх гидливо, черв'яком стуливши яскраво-червоні губи.

Мене вона теж незлюбила. Я, наприклад, завжди з нею віталася, а вона не відповідала. Якось я затрималася, перекладаючи Віталію англійський журнал, і чула, як вона сказала касирці:

— У самої діти дорослі, незабаром онуки, а вона — з хлопчиськом. І думає, що вона гарна: фе-фе, а краси ніякої нема, сама повнота.

А Віталій починав нервувати, усе частіше неввічливо поводився з жінками, які напосідали на нього, кажучи: "Я один, а вас багато..."

І от одного разу, прийшовши до перукарні, я побачила, що він плаче. Якщо можна плакати сухо, то він саме це і робив. Він судомно прибирав у себе на столі і плакав беззвучно і зло, кліпаючи віями. Ех, діти... тоді одна, тепер другий. Я підійшла.

— Маріє Володимирівно, пробачте мені, я не зможу обслужити вас...

— Що сталося, Віталію?

— Нічого особливого не сталося, тільки я повинен зараз піти додому.

— Та що ж, однак, з вами? Не відпущу вас, поки не скажете.

— Я мав передбачити це.

— Що передбачити? Ану, сядьте-но, Віталію, і розкажіть мені усе як є.

Він сів.

— Маріє Володимирівно, я так і знав, що вони не дадуть мені спокійно працювати.

— Хто "вони"? Люба?

— Так, і Люба, та й інші знайшлися, солідарні з нею, майстри з чоловічого залу, і касирка Алевтина Петрівна. Я давно дратую їхню нервову систему своєю роботою. До мене ходить клієнтура, я дозволяю собі багато часу витрачати на операцію, план страждає, і, знову ж таки, мене треба кликати до телефону — усе це озлоблює їх проти мене. Окрім того, є багато бажаючих. Я просто не в змозі обслуговувати всіх бажаючих, мені це не цікаво навіть економічно. Для чого це я зачісуватиму будь-яку клієнтку — вона приходить двічі на рік: на

Травень і на Жовтень, від сили на Новий рік. Вибираючи собі клієнтуру, я завжди дивлюся, чи можу я в цьому випадку взяти щось для свого розвитку, а не те щоб обслуговувати всіх і кожного. Вони ображаються, пишуть у книгу скарг. На мене вже зібралося кілька скарг, але мені це байдуже, оскільки мене цікавить робота і лише робота.

— Ну, а що ж так засмутило вас сьогодні?

— Стався такий випадок: вони викрали в мене з кишені записника, де записані адреси і телефони клієнток, і передали його до профспілкової організації для розгляду справи.

— Якої справи? Хіба ви не можете записувати будь-які адреси, які вам заманеться?

— Звичайно, формально можна, але фактично ці жіночі адреси показують, що я маю свою клієнтуру, а це суворо заборонено. Я маю опрацьовувати всіх однаково і давати план. Я не допускаю себе до цього, бо, даючи план, я мимохіть скочуватимуся в бік халтурної роботи. Зараз, наприклад, модна лінія вимагає чубчика. Цей чубчик треба продумати, у мене на один цей чубчик більше часу піде, аніж на весь перманент. В існуючі норми це не вкладається. От вони, спираючись на всі ці факти — записник, скарги, невиконання плану,— збираються роздути проти мене цілу справу.

— Поміркуємо, Віталію, чи не можна якось допомогти вам?

— Я уже міркував, і допомогти мені важко. Річ у тім, що у нас досить бездарна директриса — грубощі, образи майстрів, буквально матюки. До того ж Матюнін проти мене.

— Хто це такий Матюнін?

— Це завідуючий сектором перукарень нашого управління культурно-побутового обслуговування.

— А за що ж він проти вас?

— За мої виступи. Тут мене висунули секретарем комсомольської організації по району. Я не відмовився, хоч і не маю часу. Я маю просуватися в своєму розвиткові, діставати авторитет. Авторитет я маю не такий уже маленький, але й не дуже великий, середній. Так от, я виступив на комсомольських зборах і почав загострювати питання. Говорю, говорю, загострюю...

— Яке ж питання ви загострювали?

— Щодо амортизації інструменту. Кажу: "Коли буде порушене питання про неподобства виплати компенсації за амортизацію інструменту?" Так і сказав і цим дуже виграв у своєму авторитеті. Матюніну це, певна річ, не сподобалось, він сам зацікавлений у тому, щоб не виплачувати амортизацію.

— Чому зацікавлений?

— Він має безпосередню вигоду від цієї недоплати.

— Краде, чи що?

— Не те що буквально краде, але користується.

— Невже з цим не можна нічого зробити?

— Дуже важко. Ці заклади культурно-побутового обслуговування, грубо кажучи, тягнуться хвостом у держави. А вони, матюніни, і такі, як він, користуються тим, що державі в своєму русі досі не було коли

навести законність у цій справі. Узяти, скажімо, витрачання матеріалів. Існує певна норма на операцію. Тут недодав, тут замінив, а дехто примудряється пускати в хід удруге, і це все гроші. А ще я дозволив собі загострити питання про культуру обслуговування. Краще гірше обслужитись у культурного майстра з гарною зовнішністю, аніж мати те саме погане обслуговування плюс хамство. Це настроїло проти мене тих майстрів, які ще не оволоділи культурою обслуговування...

— Послухайте, Віталію,— сказала я,— а що, коли я йому подзвоню?

— Кому?

— Та Матюніну, хай йому грець.

— Я був би вам дуже вдячний.

— Ну, то давайте телефон.

Я набрала номер. Мені відповів густий, сластолюбний бас:

— Матюнін слухає.

— Товариш Матюнін? З вами говорить директор Інституту інформаційних машин, професор Ковальова.

— Дуже приємно,— сказав бас.

— Товариш Матюнін, тут в одній з ваших перукарень працює молодий майстер Віталій Плавников.

Матюнін мовчав.

— Ви мене чуєте?

— Чую,— дещо сухо відповів він.

— Так ось, я уже другий рік у нього зачісуюсь і повинна сказати, що це видатний майстер, справжній художник...

— У нас усі майстри гарні,— сказав Матюнін металевим голосом.

— Але цей майстер... Адже ви знаєте, що в нього відбою нема від клієнток...

— Не бачу в цьому нічого особливого. У нашій системі всі майстри кваліфіковані, складають техмінімум, уміють виконувати модельні зачіски і всі види операцій. А на цього Плавникова весь час надходять скарги: грубість з клієнтами, невиконання плану...

— Але ж не можна суворо вимагати виконання плану, коли йдеться про художню роботу.

— По-вашому не можна, а в нас уся робота художня. Що ж, усім нам не виконувати план?

— Однак я дуже прошу вас врахувати мій відгук про його роботу. Мабуть, ви чуєте це не від мене одної.

— Даруйте, я більше чую скарги. Окрім того, звідки мені знати, хто це розмовляє зі мною?

Я кинула трубку.

— Я так і знав,— сказав Віталій.— Він ще й тому йде проти мене, що я не вношу йому грошей. Прикидаюся, що мені це невідомо.

— Що невідомо?

— Існує таке негласне правило,— звичайно, про нього ніде не сказано,— що кожен майстер, який бажає спокійної роботи, має вносити йому гроші, не дуже великі, але достатні, три-чотири карбованці на місяць.

— Господи, та що ви кажете, Віталію? Та чи може таке бути?

— А чого ж? У нашій занедбаній ділянці такі явища серед адміністрації трапляються. Платня невелика, чайових немає, от вони й намагаються покращити своє становище. Чого б, скажімо, він з вищою освітою сидів на такій посаді?

— А в нього, мерзотника, вища освіта? Яка ж?

— Юрист. Мені, до речі, подобається така освіта, коли її, звичайно, використовувати за прямим призначенням. Я б охоче вступив на юридичний.

— Ну, гаразд, про це ще мова попереду. Зараз добре було б викрити його.

— Матюніна? Занадто хитрий. А де свідки? До того ж, поки я перебуваю у цій системі, такий прямий виступ може завдати шкоди моїй роботі, зробити її зовсім неможливою.

Раптом він несподівано сказав:

— А я, Маріє Володимирівно, хочу йти.

— З цієї точки?

— З дамських майстрів.

— Та що ви, схаменіться: у вас готова спеціальність у руках, а найголовніше — ви любите цю роботу і у вас талант.

— Такий талант дуже не підходить для нашого часу. І ще скажу вам, Маріє Володимирівно, я на свій заробіток за кількістю не ображаюся, але мені не подобається його якість. Мені доводиться залежати від доброго бажання клієнтів, яких я навіть не завжди поважаю.

— Зрозуміло. Але тільки ви не поспішайте. Хочете, я поговорю про вас на кіностудії? Може, вони візьмуть вас?

— Я вже довідувався. На кіностудії вимагається спеціальна освіта, художній технікум, там береться до уваги не якість роботи, а лише папірець.

— А ми побачимо, може, й вийде. Тільки не поспішайте, гаразд? Ну, до побачення, Віталію, не розстроюйтеся.

Віталій підвівся.

— Я вже настроївся. Я вас обслужу.

А з кіностудією все виявилося не так просто, як я гадала через свою наївність. По-перше, не було вакансії. Окрім того, справді потрібен був папірець. Але мені обіцяли подумати. Дуже вже я просила за Віталія. Згнітивши серце, я навіть видала його за свого двоюрідного небожа (не знаю, чи є таке родичання?).

— Тільки через те, що ви просите, та й то хто-зна,— сказав мені адміністратор.

Вдома відбувався черговий спектакль з хлопцями. Я ніколи не можу переконати їх, що гніваюся я цілком серйозно. З усього вони роблять балаган.

— Паяци,— сказала я.

— Хіба ти людина? Ні, ти паяц! — заверещав Микола огидним голосом.

— Чого ти репетуєш, дурню?

— Опера "Паяци", музика Леонкавалло.

Ох, як мені інколи хочеться затопити йому у вухо — чомусь саме йому, а не Кості.

— Юність,— озвався Костя,— ти розумієш, мати, юність вимагає особливої уваги, чуйності, так би мовити...

Задзвонив телефон. Підійшов Микола.

— Володарко, тебе. Хто б він не був, молюся богові за його душу!

Я взяла трубку:

— Слухаю.

Я не одразу впізнала голос Віталія. Він увесь дзвенів зсередини.

— Маріє Володимирівно! — закричав він.— Маріє Володимирівно, можете мене привітати! Я більше не дамський майстер! Я покінчив з цією спеціальністю!!

— Що ви? Так скоро? Адже я просила вас не поспішати... Мені обіцяли дещо...

— Нічого не треба, Маріє Володимирівно. Я хочу бути зобов'язаним тільки собі.

— Ви що, пішли з роботи? Куди ж?

— На завод, учнем слюсаря. Я дуже задоволений, дуже!

— Як же так? Чого так раптово?

— Я раптово не чиню. План продуманий в усіх подробицях. Працюватиму в колективі, складу за десятирічку, потім за інститут. Але вас, Маріє Володимирівно, як виняток, я завжди обслуговуватиму. Я згоден їздити до вас додому, навіть коли буде важко з часом.

— Дякую, Віталію. Велике спасибі. Бажаю вам успіхів, розумієте? Якщо потрібна буде якась допомога...

— Я розумію. Я вам подзвоню.

— Дзвоніть. На все добре, вам. Спасибі, спасибі...

Я поклала трубку і стояла, розглядаючи свої долоні.

Ех, щось я тут не додивилася...

— Що сталося? Гарне чи погане? — запитав Костя.

— Сама не знаю. Мабуть, гарне.

Ну що ж?.. Щасливої дороги тобі, Віталію!

1962